D-lui
N. Iorga
Vălenii-de-Munte

T. PALADE

CÂND S'A SCRIS INTÂI ROMÂNEŞTE?

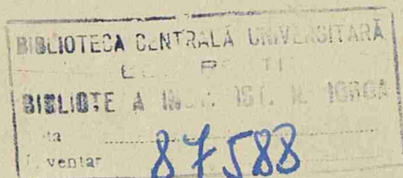
(Extras din revista „Arhiva" anul al XXVI-lea.)

— IAŞI —
Tipografia H. Goldner, str. Gh. Mârzescu 17.
1916

Preţul 75 bani

T. PALADE

CÂND S'A SCRIS ÎNTÂI ROMÂNEȘTE?

(Extras din revista „Arhiva“ anul al XXVI-lea.)

— I A Ș I —
Tipografia H. Goldner, str. Gh. Mârzescu 17.
1916

Când s'a scris întâi românește?

Literatura noastră, cât ni-a fost păstrată din sec. al XIV până în a doua jumătate a sec. al XVII, este scrisă aproape în totalitatea ei în limba slavă, și în special în limba Slavilor transdunăreni, ce locuiau ținuturile balcanice din Vestul râului Iskăr [1] Căci, dacă e adevărat că întâile noastre organizări politice și bisericești s'au făcut sub influența Bulgarilor și au depins de ei [2], nu e mai puțin adevărat că, atunci când apar primele documente la noi, școlile slave de la Vestul acestui râu încep să se afirme [3].

In biserica noastră limba slavă, întrodusă prin dependența, mai întâi politică, în care stăteam față de Bulgari, era socotită ca o limbă sfântă, ca și cea latină la catolici, și avea pentru aceasta un caracter mai conservativ.

In cancelariile domnești, ca și în actele boerilor noștri și ale particularilor, se întrebuința aceeaș limbă slavă, însă cu înoirele limbei vorbite.

Intrebuințarea ei, în scris mai ales, devenise atât de puternică, încât, abea în sec. alXVII ea putu fi înlăturată de către grecism și literatura noastră națională.

In acest secol se părea că cronicarii și scriitorii noștri religioși vor da curs pentru totdeauna limbei noastre în scrierile românești.

Epoca Fanarioților însă, cu sistemul ei grecesc, i-a întârziat desvoltarea încă cu un secol. Incât din întreg trecutul nostru până la revoluția lui T. Vladimirescu, v. al XVII înseamnă pentru noi cea mai frumoasă manifestare scrisă a sufletului nostru național.

Dar dacă întrebuințarea limbei noastre în scrieri se

1) Ilie Bărbulescu, Relationes des Roumains avec les Serbes etc. pp. 243-252.

2) A. D. Xenopol. Istoria Românilor, Iași, 1896. vol. II, cap. III și vol. III cap. IV.

3) Ilie Bărbulescu, op. cit., pag. 187 și nrm.

face cu o deosebită intenzitate în acest veac, începuturi de a se scrie româneşte se ivesc cu mult mai înainte, încă din sec. al XVI şi chiar al XV.

Când deci s'a scris pentru întâia oară româneşte?

Scrierile ce ni-au rămas din acele vremuri sunt de 3 feluri: 1) însemnări şi scrisori particulare, 2) acte domneşti şi al 3) texte religioase.

1) **Insemnări şi scrisori particulare.**

In 1896 dl Xenopol dădea ca cel mai vechiu text de limbă românească însemnarea de pe o psaltire slavă din 1571, dată unei biserici de către Radu vornicul şi legată de un meşter cu cheltuiala uneia Tămăşoaia Grecoaia, „ca să aibă şi ea pomană".

Comentând această însemnare dl. Xenopol mai adăugea că româneşte trebue să se fi scris şi mai înainte, dar ori ce urmă anterioară a fost distrusă.

In 1902 însă dl. Iorga descoperi pe dosul actului slavon din 1519, păstrat în biblioteca muzeului transilvănean din Cluj, următoarea însemnare contemporană „Ghimpeani această carte" şi o dădu ca cea mai veche urmă de limbă românească scrisă. [3])

Intre aceste două menţionări, una din 1571 şi a doua din 1519, s'au mai găsit scrise în româneşte glosa de pe marginea unui hrisov din 1548, de la Mircea Ciobanul [4]), şi scrisoarea, pe care o trimetea în 1521 boerul Neacşu din Câmpulung judeţului Braşovului. [5]) Incât astfel urmele însemnărilor şi ale actelor particulare scrise în româneşte se apropie de începutul veac. al XVI şi sfârşitul celui al XV-lea.

Şi fără îndoială că ele au existat şi în acest din urmă veac mai ales atunci când piserul sau diacul, ce avea să le facă, nu ştia slavoneşte. Dealminteri toţi istoricii noştri de jumătate de veac încoace au această credinţă, deşi dovezi materiale încă nu s'au găsit. [6])

---

1) A. D. Xenopol, op. cit. vol. V, pag. 191.

2) Ibid.

3) N. Iorga, Istoriile Domnilor Ţărei Româneşti compilate şi alcătuite de Const. Căpitanul Filipescu, pag. 50, în notă.

4) Convorbiri literare din 15 Aprilie, 1900, pag. 332.

5) Hurmuzaki XI, pag. 843 şi St. Nicolaescu—Documente Slavo-Române, pag. 24. Contractul de cumpărătură, din arhivele spitalului sf-Spiridon din Iaşi, scris româneşte şi despre care vorbesc Aron Densuşianu în Istoria Literaturei Române, pag. 76 şi dl. Ilie Bărbulescu în Studii privitoare la limba şi istoria Românilor pag. 80, cum că ar fi din an. 1523, trebue pus la an. 1623. v. Gh. Ghibănescu-Ispisoace şi Zapise vol. I, p. II, pp. 151—2.

6) A. D. Xenopol, op. şi vol. cit. pp. 190-2, N. Iorga, Convorbiri Literare, 1902, pag. 184.

2) **Acte domnești**. Acte scrise românește în cancelariile domnitorilor noștri apar către 1600.

Astfel, din timpul domniei în Muntenia a lui Simion Movilă (1600—1602), avem 5 acte scrise românește în întregime și date în 1896 de dl. Xenopol ca cele mai vechi de această natură [1].

In 1898 însă dl. Iorga a publicat câte-va documente și însemnări românești din timpul domniei lui Mihai-Viteazul și a antecesorului său Petru-Șchiopul (1591—1593) [2]; iar în 1906 un document din 1600 dela Mihai-Viteazul, scris deasemenea românește afară de începutul și sfârșitul lui, unde se mai păstrează încă formulele slavone [3].

Acte domnești ar fi putut fi scrise românește cu mult înainte de Petru-Șchiopul. Din cauza împrejurărilor critice, prin care au trecut principatele noastre, ele nu ni s'au păstrat; dar dovadă sunt menționările istorice despre existența lor și numeroasele românisme, cari se găsesc până în cele mai vechi documente slavone ale noastre.

Românismele acestor documente sunt atât de vocabular cât și de gramatică.

In documentul lui Alexandru-cel-Bun, din 1427, găsim cuvântul românesc *nepot* [4].

In cele dela Ștefan-cel-Mare se găsesc peste 100 cuvinte românești ținând locul celor slavone [5]. Tot în ele precum și în altele se găsesc deasemenea numeroase expresii și forme gramaticale proprii limbei noastre și nu celei slave :

Articolul românesc post-pus:

masc. пȣхоюл,шефȣл, Татȣл керивоескȣлȣ, Іωаныш Триколескȣл
Івашка Триколескȣла, Станчȣла, питарюл etc.
fem. браницꙗ, данꙗ, фънтынѣлеле четыциле [6]).
Intrebuințarea nominativului românesc:
sing. брад, бръдȣлец, непоата, секътȣра etc.
plur. жȣдечи, лоскалȣшничии, фънтъниче, въртоапе, хотаре etc.

Intrebuințarea genitivului românesc:

sing. мȣнчелȣлȣи, градищеен etc.

---

1) Op. și vol. cit. pag. 191.
2) An. Ac. Române, seria II, Tom. XX, Mem. secț. istorice, passim.
3) An. Ac. Române, Tom. XVIII, Mem. secț. literare, pag. 16.
4) Gh. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise, vol. I p. I. pag. 3.
5) I. Bogdan, Documente slave de la Ștefan-cel-Mare, 2 vol. indexul, pp. 606—609.
6) I. Bogdan, op. cit. passim și index ; Codrescu, Uricarul, vol 18, primele pagini.

plur. селȣ пл̃ъвъцещилорȣ etc. [1]).

Diminutive românești: паҳарничел de la paharnic, în sl.: чашника [2]).

Iar funcțiuni cu numirea curat românească apar de timpuriu. Astfel găsim într'un document slavon de la Ștefan V. V. din 1434 микоула жȣде [3]), de și putea fi după slavonește микоула сѫдец.

Românisme sunt și expresiile:

варе кто (ori-care), варе кои [4]) (ori-cine), варе nefiind decât cuvântul românesc *veri*, *ori*; precum și alte, întâmpinate mai târziu ca отна de la от și на, întrebuințate în slavonește separat, pe când sub influența limbei noastre s'au unit spre a corespunde prepoziției: *dela*; și откъ dela slavonele от și къ spre a da: *de către* [5]).

Și însfârșit tot românism e și întrebuințarea lui ȣ românesc la sfârșitul cuvintelor slave: іако врашмашȣ тѣх да ест вражмашъ [6]), sau и мы александрȣ господарȣ [7]), și a prep. по, acolo unde în românește corespunde prepoziției *pe*, iar în slavonește ar trebui cazul acuzativ simplu, fără prep., d. ex.:

помиловаҳ по Радȣль [8]).

Toate aceste românisme în documentele și scrierele noastre slavone ne arată două lucruri: 1) că diacii și pisarii, cărora ele se datoresc erau români, sau în tot cazul știeau mai bine românește decât slavonește, și al 2) că s'ar fi putut scrie în vremea lor și românește, un curent spre aceasta începând să mijească prin ele.

Ceea ce e de crezut cu atât mai mult, cu cât mărturii vin să adeverească existența unor astfel de scrieri.

Astfel în inventariul de documente din arhiva regală din Cracovia, făcut pe vremea regelui polon Ioan Sobieski, este notat că un document perdut, cu data din 1464, ar fi fost „idiomate valahico scriptus" adică scris în limba română [9]). Iar pe copia latinească a jurământului omagial făcut de Ștefan-cel-Mare lui Cazimir, regele Poloniei, în 1484, este notat că acel jurământ „ex Valachico in latinum versa

---

1) I. Bogdan, op. cit., indexul.
2) Codrescu, op. cit., pag. 85.
3) Ibid. pag. 11.
4) I. Bogdan, Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. al XV și XVI, București, 1905, pp. 7—10.
5) Ilie Bărbulescu, Cercetări istorico-filologice, pag. 77.
6) I. Bogdan, op. cit. pag. 9.
7) Gh. Ghibănescu op. cit. pag. 3.
8) Ilie Bărbulescu, op. și pag. cit.
9) Arhiva Istorică, I2, pag. 60.

est", adică că a fost tradus în latinește de pe limba moldovenească. [1])

Sunt însfârșit și alte mărturisiri despre existența și a altor documente scrise în românește în sec. al XV, dar mai puțin categorice.

Aceste două de mai sus sunt însă suficiente și n'au fost desmințite până acum.

*
* *

Deasemenea este foarte probabil să fi existat letopisețul boerului muntean Murgu, despre care cronicarul raguzan Giacomo de Pietro Luccari, spune că era scris în românește la începutul sec. al XV [2]); precum și letopisețul moldovenesc pomenit de Gr. Ureche și anterior cronicei lui [3]).

Dar dacă istoricii noștri n'au tăgăduit posibilitatea de a se scrie în românește acte laice și în sec. al XV, asupra începuturilor textelor românești religioase au fost în desacord, au discutat mult în privința lor și-au clădit teorii.

Și cum în această chestiune nu s'a spus încă ultimul cuvânt, voiu stărui și eu mai mult asupra ei.

3) **Texte religioase.** Primele începuturi de texte religioase scrise românește după o veche concepție, care a perzistat la noi multă vreme și a avut numeroși reprezentanți, se datoresc propagandei luterane din Ardeal în sec. al XVI.

După alta mai nouă, datorită d-lui Ilie Bărbulescu, texte religioase s'au scris în românește și înainte de luterani și calvini, încă din sec. al XV, prin influența catolică, care a provocat un curent românesc. Iar după dl. Iorga, după ce și-a schimbat convingerea dintâi, ce era la fel cu cea veche, ele se datoresc propagandei husite dela noi în sec. al XV.

Cercetând însă amănunțit aceste teorii, argumentele, pe care se sprijinesc, precum și literatura referitoare la ele, eu am ajuns la convingerea că texte religioase românești s'au scris începând cu sec. al XV, datorită în primul loc unui curent românesc, care tindea să înlocuiască limba slavă din oficialitatea noastră prin limba națională; iar celelalte influenți externe—bogomilică, catolică, husită

---

1) Dr. An. Lewicki, Codex epistolaris saeculi decimi quinti, w Krakowie, 1894, III, pag. 337.

2) Luccari, Copioso Ristretto și A. D. Xenopol, op. cit. III, pp. 18 și 19.

3) B. P. Hasdeu, Arhiva istorică, III, pp. 19, 27 și passim.

sau luterană,—n'au făcut decât să alimenteze şi să augmenteze acest curent.

Dovezi materiale precise, cari să arăte că influenţa catolică sau husită ne-a dat limba naţională în scrierile religioase nu sunt. Şi fără ele ar fi prea categoric să le acordăm acest fenomen important în istoria literaturei noastre.

Spre a se vedea însă de partea cui stă dreptatea, este necesară o expunere mai amănunţită a acestor teorii, a datelor, pe care ele se sprijină, precum şi completarea din literatura care le priveşte.

După vechea teorie, până la luterani şi calvini, limba slavă a fost întrebuinţată la noi exclusiv atât în slujba bisericească cât şi în literatura religioasă.

Prin reformă însă, în sec. al XVI, pătura slavă, ce acoperia biserica noastră începu să fie ruptă prin întrebuinţarea limbei naţionale în cultul divin şi în scrierile bisericeşti.

Astfel în 1544 se publică la Sibiu catehismul românesc, prin stăruinţa şi cheltuiala Saşilor luterani. Apoi, mărindu-se numărul cărţilor religioase româneşti tipărite în Ardeal, ele au început să determine un curent similar şi dincoace de munţi, în principatele noastre [1]).

O îndoială asupra acestei credinţi a aruncat-o dl. Xenopol. D-sa studiind cele mai vechi texte religioase ale noastre, codexul voroneţia şi psaltirea scheeană şi observând că limba lor „are un caracter mai arhaic decât acel al tuturor celorlalte cunoscute cu siguranţă ca aparţinând jumătăţii a doua a veac. al XVI“ socoti că ele „vor fi fost scrise pela începutul acestui veac, poate chiar la sfârşitul celui anterior“ [2]).

Apoi urmărind si indicaţiile din tetraevanghelul lui Radu Grămăticul, aflat acum la British-Museum, cu o deosebită perspicacitate începu să încline spre părerea că „Românii ar fi posedat scrieri româneşti referitoare la religie cu mult înainte ca Luteranii din Transilvania să fi început şi ei a împinge pe Români către întrebuinţarea bisericească a limbei lor... căci poporul simţea nevoia de a lua cunoştinţă prin el însuşi de perceptele religiunei sale“ [3]).

Dl. Xenopol însă a trecut fugitiv asupra acestei chestiuni de o deosebită importanţă.

N'a stăruit suficient asupra ei şi n'a mai revenit, în-

---

1) I. G. Sbiera, Mişcări culturale şi literare. Cernăuţi, 1897. Al. V. Gădei, Studiu asupra Cronicarilor moldoveni din sec. XVI, Bucureşti, 1898.
I. Bogdan, Două conferenţe, Bucureşti, 1898.
2) A. D. Xenopol op. cit. V, pag. 193.
3) Ibid. pag. 120.

încât vechea teorie asupra scrierilor noastre religioase se menţinea [1]).

In 1900 însă s'a ridicat împotriva ei dl. Ilie Bărbulescu, susţinând cu o deosebită vigoare că la noi s'a putut scrie româneşte şi în biserică încă din sec. XV pe motivele: 1) că biserica catolică, care făcea propagandă în aceste vremuri şi'n ţările noastre, nu împedeca exclusiv ntrebuinţarea limbei poporului în slujba religioasă şi al 2) că ea a provocat un curent vulgar românesc, care a început să se manifeste şi în literatura noastră [2]).

D-sa îşi susţinea teza cu multă cunoştinţă de istoria timpului, cu numeroase argumente şi înfăţişând o situaţie analoagă la vecinii noştri din acea vreme.

Iar doi ani mai târziu, în 1902, reveni aducând noi probe în sprijinul teoriei d-sale. [3])

Dl. Iorga recenzând întâia lucrare a d-lui Bărbulescu o combate; apoi, apărând vechea teorie privitoare la introducerea limbei noastre în scrierile religioase, afirmă: „Cuvântul lui Dumnezeu însă, şi nu cărţile de pietate, sau ajutoarele duhovniceşti ale credinciosului, acestea nu se putea preface în româneşte decât prin înlăturarea prin reformă a dogmei limbilor sfinte. Aceasta s'a făcut pentru noi, când Saşii din Ardeal au devenit luterani, iar mulţi Unguri de acolo Calvini şi au vrut să ne facă şi pe noi în a doua jumatate a sec. XVI, să le primim dogmele" [4]).

Ce se întâmplă însă? Dl. Iorga, puţin mai târziu, în 1904, scriind Istoria literaturei noastre religioase până la 1688, cercetând şi studiind mai amănunţit primele texte religioase ale noastre, ajunge la concluzia că aceste texte, codexul voroneţian şi psaltirea scheenă, sunt traduceri făcute în sec. al XV de către un preot român din Maramureş, sub influenţa reformei husiţilor, care cerea săvârşirea cultului religios în limba naţională [5]).

Textele bogomolice au fost traduse deasemenea tot sub aceiaş influenţă husită. Şi ele ca şi cele de mai sus, prezentând rotacismul şi un mare număr de ungurisme, trebue să fi fost traduse în Ardeal, şi anume în colţul N.-E. al lui, înspre Maramureş, unde învăţătura slavonă mai slabă

1) N. Iorga, Convorbiri Literare, 1902. pag. 185. şi Dr. At. Marienescu, Luteranismul, Calvinismul şi Introducerea limbei române în bisericile din Ardeal. An. Ac. Rom. s. II. T. XXIV, Mem. S. istorice.

2) Cercetări istorico-filologice, pag. 8.

3) Studii privitoare la Istoria şi Literatura Românilor, Buc. 1902.

4) Convorbiri literare, an. 1902, pag. 185.

5) Istoria literaturei religioase a Românilor până la 1688, pp. 18-41.

acolo decât cea din principate şi Ardeal putea permite un rezultat mai grabnic al noei învăţături [1]).

Iar în 1906, d-sa descoperind în Ardeal fragmente religioase scrise româneşte sau slavoneşte cu intercalări româneşti, şi acestea prezentând caractere paleografice şi filologice mai vechi, le datează din sec. XV, fiind şi ele începuturi de traduceri româneşti datorite aceleaş influenţi husite: „Incepând dela cele d'intâi tălmăciri din epoca husită, când pe calea eresului am ajuns la preţuirea limbei noastre, începând deci cu veacul al XV s'a tot tălmăcit şi s'a copiat tălmăcirile.

Această operă s'a făcut şi de o parte a munţilor, unde aveam Domnii noştri şi de cealaltă, unde poporul român trăia sub străini. Cea mai mare parte din aceste manuscrise s'au perdut" [2]).

Iar la pag. 14 a comunicării făcute la Academie asupra fragmentelor găsite, adaogă că „un particular din Ardeal posedă un mineu slavon, pe care îl datează din 1492. El cuprinde explicaţii româneşti".

Deci în 1902 şi 1906 dl. Iorga revenind asupra părerei, pe care o avea în 1902, când combătea pe dl Bărbulescu, aduce dovezi că în sec. al XV s'a şcris în româneşte „Cuvântul domnului". Aceste scrieri d-sa le atribue cu toată convingerea influenţei husite care întroducea limba naţională în biserică, altă cauză ne admiţând-o: „Popii noştri au căpătat şi acum hirotinisirea peste Dunăre, sau de la Vlădicii de schit, cari se sfinţiseră la Vidin sau la Silistra; ca limbă a rugăciunilor şi slujbelor, fie care se va fi ajutat cum credea mai bine şi cum îi era mai uşor; să fi întrebuinţat limba românească n'aş crede, pentru aceasta ar fi trebuit două lucruri: un traducător şi înlăturarea prejudecăţii că limba vulgară din ori ce parte nu e vrednică să îmbrace cuvântul lui Dumnezeu". [3])

Cu un cuvânt dl. Iorga socoteşte că două cauze ar fi oprit alcătuirea de traduceri religioase în româneşte fără o influenţă nouă: 1) lipsa de traducători şi al 2) socotirea ca limbă sfântă la noi a limbei slave.

Insă un traducător s'ar fi putut găsi ori când. Numeroasele românisme din documentele noastre vechi, mărturiile istorice pozitive despre existenţa de texte româneşti încă din sec. al XV sunt destulă dovadă că acei cari scrieau la noi slavoneşte ştieau bine româneşte, ba că erau în mare parte români şi ori când ar fi putut tălmăci pe limba noastră. [4])

---

1) Ibid.
2) An. Ac. Rom. Tom. XVII, Mem. secţ. literare, pag. 1 şi urm.
3) Istoria Literaturei religioase, pag. 8.
4) A se vedea mai sus: Românismele în documentele noastre slave.

Dovada materială a influenţii husitismului la noi în sensul de a determina o literatură religioasă românească nu s'a găsit încă.

Dl. Iorga n'o dă ci face numai o prezumţie, scoasă prin analogie din fenomenele petrecute la Unguri şi Poloni. [1])

4) **Propaganda husită în ţinuturile noastre**. E drept, o influenţă husită a existat la noi.

Către 1435, la 20 de ani după ce întemeetorul sectei, Ion Hus, fusese ars pe rug, tot Ardealul era îmbuibat de propaganda husită, ce-şi făcuse numeroşi prozeliţi aici. Biserica catolică se văzu silită să iee măsuri excepţionale pentru salvgardarea acestui ţinut. [2])

In principate a trecut deasemenea.

Alexandru-cel-Bun, la curtea căruia s'au încrucişat mai toate nuanţele creştinismului, era bănuit de Poloni că ar fi ţinut pe lângă el un predicator husit, ca să-i reformeze ţara [3]).

Husiţi alungaţi din patrie şi Ardeal vin şi se stabilesc în Moldova în două rânduri: odată între 1430 şi 1440, a doua oară pe la 1480, aşezându-se în Huşi, Săbăoani, Tămăşani şi Gherăeşti. [4])

Doi studenţi unguri, Toma Pécsy şi Valentin Ujlaky, trecuţi la husitism şi refugiaţi în Moldova la Trotuş, traduc în 1416 în ungureşte evanghelia, fragmente din proroci şi o psaltire. [5]) Către 1440 un oare-care Iacob reprezenta curentul husit în Moldova, de unde au şi fost trimişi preoţi sectari la congresul lor ţinut la Praga în 1450. [6])

Părea astfel că propaganda husită se accentua din ce în ce mai mult în principatele noastre şi în special în Moldova; dar ea fu înfrântă de către cea catolică, care se vedea ameninţată să piardă terenul câştigat la noi cu atâta stăruinţă.

In 1444 papa Eugen IV scria că în Moldova sunt o mulţime de persoane infectate de secta husită şi hotărî ca vicarul Franciscanilor, Fabian de Bachia, să iee măsuri drastice înpotriva lor. Misionari catolici fură trimişi împotriva husiţilor

1) N. Iorga. Ist. lit. rel. pag. 8.
2) Hurmuzaki, I 2, pp. 604, 606.
3) N. Iorga, Ist. lit. rel. pag. 17.
4) Hurmuzaki, I 2, pag. 604, Archiva istorică, I1, pag. 162, Gh. Ghibănescu, Originele Huşilor, pag. 24, Ep. Melchisedek, Cronica Romanului, cap. Unguri şi Cronica Huşilor, pag. 5.
5) N. Iorga, Istoria literaturei religioase, pag. 18, şi C. Auner, Episcopia de Baia, Revista Catolică, 1915, pag. 109.
6) C. Auner, loc. cit. pp. 108 şi 113 şi Epis. Melchisedek, Cronica Romanului, pp. 19-20.

de la noi [1]) și în cele din urmă, după un veac de luptă, ei ajung să-i răpue.

Astfel, husiți ce se așezaseră în Huși, în 1571 au trecut în număr de 2000 la catolicism [2]) Peste munți husitismul a avut de suferit aceeaș soartă, [3]) el a dispărut după un veac, ne lăsând ca rod al credinței decât scrieri religioase în limba națională, la Slovacii din Maramureș [4]) și Ungurii din Ardeal. [5])

La noi e probabil să se fi întâmplat acelaș fenomen petrecut la unii din vecini—să fi scris și noi texte religioase în românește sub influența noei învățături, precum afirmă dl. Iorga. Dar trebue să se ție în seamă, că în ținuturile noastre era o influență cu mult mai veche și mai puternică de cât cea husită, și care nu oprea exclusiv, precum se crede în genere, întrebuințarea limbei naționale în biserică—cea catolică.

Este de arătat deci că propaganda catolică la noi a fost neasămănuit mai puternică decât cea husită și că putea îngădui și recomanda și la noi, precum a îngăduit și recomandat în alte părți, scrierea de cărți religioase în limba națională.

5) **Propaganda catolică în ținuturile noastre până în sec. al XVII.** Incă înainte de întemeerea principatelor noastre, misionarii catolici căutau să facă cât mai mulți adepți de-o parte și de alta a munților noștri.

In 1222 cavalerii teutoni din țara Bârsei, alungând pe Cumanii din ținuturile noastre subcarpatine, se așezară în locul lor printre noi cu scopul de-a ne converti la catolicism. [6]) Se ridică la Câmpulung o biserică catolică, unde s'au adus moaștele sf. Andrei Apostolul. Primatul Ungariei, arhiepiscopul de Strigonia, își luă angajamentul față de papă să dee întreprinderei un succes deplin, și în curând principele cuman din ținutul Milcovului trecând la catolicism se înființă aci o episcopie a cărei scaun fu ocupat de un dominican. [7])

Acest episcopat catolic a fost însă desființat de către Tatari la 1241. [8])

---

1) Hurmuzaki, I 2, pp. 700—723.
2) B. Hasdeu, Istoria toleranței religioase în România, pag. 29.
3) Hurmuzaki, I 2, pp. 603—608.
4) T. Florinski, Lekcii. Kiev, 1897, pp. 234—235.
5) N. Iorga, Ist. lit. rel. pag. 18.
6) N. Iorga, Istoria bisericei românești, v. I. pag. 15.
7) N. Iorga, Studii și Documente, vol. I-II, pp. XI și urm.
8) Hurmuzaki, I 1, pag. 4.

In Oltenia o episcopie catolică exista încă de timpuriu, din 1238, la Severin. [1])
Intemeerea Munteniei e datorită după dl. Xenopol marei propagande catolice din timpul reginei Elisabeta şi pe care propagandă, Românii din Ardeal ne mai putând-o îndura au trecut munţii. [2])
Cu toate acestea, sub Radu-Negru, întemeetorul Munteniei, şi sub urmaşii săi, cele două episcopii catolice a Argeşului şi a Severinului, recapatară înflorirea de odinioară. [3])
Astfel Doamna lui Negru-Vodă dărui călugărilor dominicani locul, pe care zăcea în ruină vechia biserică a cavalerilor teutoni. [4]).
Vlaicu, urmaşul lui Neculae Alexandru V.-V., avea de soţie pe doamna Clara, o catolică fanatică. [5]) Sub influenţa ei, de bună seamă, domnitorul a trebuit să recunoască atârnarea bisericească a ţărei sale de episcopia catolică a Ardealului şi să admită ca un propagandist catolic să ţie predici în biserica ortodoxă a lui Sân-Nicoară din Câmpulung. [6])
Iar peste Dunăre cele două fete ale sale, una măritată cu Straşimir, ţarul Bulgarilor, şi alta cu Uroş V, craiul sârbesc, sprijineau propaganda catolică a Franciscanilor. [7]) Papa pentru toate acestea a mulţumit viu doamnei muntene. [8])
După Vlaicu la 1383 episcopul catolic Grigore din Câmpulung se intitula „episcop de Severin, precum şi al părţilor de dincoace de munţi". [9])
Iar la Argeş papa Bonifaciu IX numia episcop în 1390 pe călugărul Francisc. [10])
Mai târziu această episcopie catolică fu ocupată de către Ioan de Antiqua Villa, Paul de Huniad şi Vitus. [11]).
Vlad Dracul, fiul lui Mircea V.-V., dădu în 8 Februa-

---

1) Hurmuzaki, I2, pp., 134, 153 şi urm.
2) Op. cit. III, pp. 8. 9.
3) C. Auner, Moldova la Soborul din Veneţia, Rev. Cat. 1915, pag. 276 şi acetaş, Episcopia catolică a Severinului, Rev. Cat., 913, pag. 13 şi urm.
4) N. Iorga, Studii şi Documente, I-II, pag. 273. C. Auner. Rev. Cat., 1915 pag. 277.
5) Hurmuzaki. I2, pp. 158-9.
6) Ibid. pp. 148-9.
7) Ibid. pp. 158-9.—Sub influenţa acestora 200000 Bulgari ar fi trecut la catolicism în 50 de zile.
8) Ibid.
9) Ibid. pag. 276.
10) Hurmuzaki, I2, pag. 330.
11) N. Iorga, Istoria bisericei româneşti, Vol. I, pag. 58.

rie 1431 la Nürnberg o proclamaţie prin care se îngăduia minoriţilor catolici să predice şi în Muntenia. [1])

Iar, când capitala ţărei fu strămutată la Târgovişte, catolicismul începu să înflorească şi aici. La 1600 catolicii Unguri şi Saşi aveau în Târgovişte două biserici: a Franciscanilor şi cea a sf. Marii. [2])

Bernardo Quirini în un raport din 1591, când fusese numit episcop la Argeş, spune despre Muntenia că „In ea omnes populi sunt christiani tum graeci tum latini ritus", iar despre episcopie: „Diocesis est amplissima, quippe quae comprehendit populos latinos utriusque provinciae, scilicet Valahiae et Moldaviae". [3])

Precum se vede, propaganda catolică a fost foarte întinsă în Muntenia, pe când de cea husită aci aproape nu se ştie nimic.

In Moldova ea fu încă de o intensitate mai mare. Aci catolicismul începu cu Laţcu, fiul lui Bogdan, descălecătorul de al doilea al ţării. [4])

El, pentru a avea ajutorul Apusului însărcină pe doi franciscani germani să meargă la Roma, să ducă papei trecerea la catolicism a Moldovei şi să ceară dela el aşezarea unui episcop la Siret. [5]) Biserica din Constantinopol, lovită greu de această isbândă a catolicilor, începu o luptă aprigă pentru recâştigarea terenului pierdut.

Rezultatul fu că, la sfârşitul domniei sale, Laţcu se hotărî să părăsească legătura cu biserica apuseană şi să le ree pe cele cu cea ortodoxă. [6]) Mai târziu, Alexandru-cel-Bun a avut două soţii catolice, Margareta şi Ringala, [7]) şi amândouă de bună seamă au favorizat biserica latină în Moldova. In acest timp sunt pomeniţi următorii episcopi catolici din Siret: Stephanus Rutheni la 1388, Stephanus Martini la 1395, Ioannes Sastorius la 1414 şi Thomas la 1431. [8]) La 1420 biserica catolică din Baia fu şi ea râdicată la rangul de episcopie, având ca episcop titular pe Ioan de Ryza, dominican şi vicar al fraţilor peregrini [9]).

Mai mult, Ringala, a doua soţie catolică a lui Ale-

1) Hurmuzaki, I 2, pp. 749, 750.
2) N. Iorga, Acte şi fragmente, I, pag. 66.
3) Chiril Koralevski, Bernardo Quirini episcop de Argeş Rev. Cat., 1915, pag. 49.
4) Hurmuzaki, I 2 pp. 160 şi 197.
5) Ibid. pp. 162, 162, 168, 171, 197.
6) Ibid. pp. 470, 514, C. Auner, Episcopia de Siret, Rev. Cat., 1913, pag. 567 şi Ep. Melchisedek, Papismul, pag. 8.
7) A. D. Xenopol, op. cit. III, pag. 119.
8) Gh. Ghibănescu, lista episcopilor catolici în Moldova, Originele Huşilor, pag. 22.
9) C. Auner, Episcopia de Baia, Rev. Cat. 1915, pag. 101.

xandru-cel-Bun, a căutat să-l convertească la catolicism, nereuşind însă a divorţat de el. [1])

După Alexandru-cel-Bun avântul, pe care îl lua husitismul în Moldova, decăderea morală în care se aflau clericii catolici de aci, precum şi desorganizarea episcopiilor lor din Siret şi Baia ameninţau cu înlăturarea propagandei catolice în această ţară.

Deşi Grigore, mitropolitul Moldovei, trecuse în 1435 la catolicism, [2]) biserica catolică se văzu silită să iee măsuri de urgenţă pentru menţinerea influenţei ei în acest ţinut.

Către 1450, în timpul energicului papă Nicolae V, sf. Ioan Capistran, închizător general al bisericelor catolice din răsărit, trimese întâi pe franciscanul Ladislau Hungarus să pue capăt husitismului din Moldova, apoi veni el însuşi să organizeze biserica catolică de aci. [3])

Rezultatele fură uimitoare, însuşi domnitorul Petru Aron primi catolicismul în 1455, [4]) iar Capistran putu să trimeată la Roma vestea, că „cea mai mare parte a Moldovei—s'a întors prin predicele şi îndemnurile noastre la ascultarea credinţei catolice şi mulţi dintre Ruteni, Valahi, Armeni şi alţi eretici au primit dogmele Dumnezeului nostru". [5])

In timpul lui Ştefan-cel Mare propaganda catolică, deşi nu mai are aceeaş intenzitate, ea totuşi se menţine. [6])

Doi preoţi catolici, Pentru bacalaureat în drept canonic şi Cataneu Ianuenzul, fură primiţi în sfatul ţărei şi serviră Domnului moldovean în relaţiile lui cu Papa Sixt IV. [7])

Episcopia din Baia, arsă în 1467, fu râdicată din cenuşă şi Petru numit episcop el ei. [8])

Iar puţin mai târziu, începând în Ardeal împilările lui Stefan Bathory în contra Săcuilor catolici, aceştia imigrează în Moldova, răspândindu-se în tot cuprinsul ţării— Bacău, Roman, Cotnari, Trotuş, Suceava, Hârlău, Neamţ, Baia şi Iaşi [9]). In aceast din urmă oraş exista o biserică

---

1) Ibid. pag. 102.
2) Hurmuzaki, I 2, pag. 599.
3) M. Theodorian — Carada, Sf. Ioan Capistran, Rev. Cat. 19 4. pp. 577 şi urm.
4) Ibid. şi C. Auner, Rev. Cat. 1915, pag. 115.
5) Ibid.
6) Arhiva istorică, I1, pp. 113-114, şi Ep. Melchisedek, Cron. Rom. pp. 9-20.
7) C. Auner, Episcopia de Baia, Rev. Cat. 1915, pag. 121 şi A. D. Xenopol, op. cit., IV, pag. 63.
8) Hurmuzaki, II 1, 13—15.
9) Ep. Mlechisedek, Papismul. pp. 10, 15 şi 16. C. Auner, loc. cit. pp. 124—5.

catolică încă din vremea lui Laţcu-Vodă (1365—1373.[1])

După Ştefan-cel-Mare propaganda catolică a continuat în Moldova, susţinută însă de data aceasta de către episcopia catolică înfiinţată încă dela 1401 la Bacău şi numai când şi când de cea din Baia.[2])

Aceasta sunt, în genere, încercările catolicilor până în sec. al XVII de a converti la Biserica apuseană principatele noastre. Cât au fost ele de intense, ne-o arată însuşi faptul că au reuşit să înfiinţeze 4 episcopii catolice în Muntenia şi Oltenia—a Milcovului, Câmpulungului, Argeşului şi Severinului, şi 3 în Moldova—a Siretului, Baiei şi Bacăului.

Şi dacă în principate propaganda catolică era aşa de puternică, cu atât mai mult ea trebue să fi fost în Ardeal. Documentele vorbesc de încercările catolicilor de a converti Ardealul încă din timpuri anterioare descălecatelor Munteniei şi Moldovei.[3])

Şi acolo ea a avut rezultate mult mai însemnate decât de partea aceasta a munţilor, dând naştere unirei de la sfârşitul veac. al XVII.[4])

In rezumat, deci, acţiunea misionarilor catolici în ţinuturile noastre a fost mai veche, mai intensă, de durată mai lungă şi cu rezultate mai importante de cât cea a husiţilor, care n'a ţinut de cât câteva decenii, manifestându-se ici colea şi apoi dispărând fără a avea urmări capitale pentru noi.

Cu toate acestea dl. Iorga dă o mare importanţă doctrinei lui Hus, căci prin ea noi am fi început a avea texte religioase româneşti. Şi dece? Dl. Iorga răspunde: pentru că trebuia înlăturată prejudecata că limba vulgară din orice parte nu e vrednică să îmbrace cuvântul lui Dumnezeu" şi aceasta au îmdeplinit-o husiţi, cari „făceau înţeleasă legea prefăcând'o în limba poporului".[5])

Dar sunt foarte numeroase dovezi cari fac ca aceste afirmări să cadă.

---

1) N. Bogdan, Bisericele armeneşti şi catolice din Iaşi, Arhiva Iaşi, volumul jubilar, 1914, pag. 41.
2) N. Iorga, Studii şi Documente, I-II, pag. 254, şi Ep. Melchisedek, «Papismul» pp. 8, 9, 17 şi 18.
3) A. D. Xenopol, op. cit. III, pag. 8 şi urm.
4) Ibid. vol. X, cap. III.
5) Ist. lit. rel. pag. 18.

6) **Curentele populare în literaturile religioase și biserica catolică.**—In țările catolice, precum și la vecinii noștri slavi, exista evanghelia și alte cărți religioase scrise în limba poporului, cu mult înainte de mișcarea husită.

Cea mai mare parte din aceste scrieri se datorește unui curent popular, care tindea să înlocuiască limba oficială a bisericii, latină sau veche slavă—prin cea vorbită.

Biserica catolică, în primul loc, se opunea acestui curent vulgar, dar uneori învinsă trebuia să recunoască un fapt îndeplinit. Astfel în Franța, sinodul din Tours, ținut în 813, hotărî ca preoții să traducă din latinește omeliele spre a fi pe înțelesul tuturor. [1]) Această traducere însă, până în sec. al XII, a fost numai orală. [2])

In scris totdeauna se întrebuința limba latină, fiind socotite ca un sacrilegiu traducerile, ce s'ar fi făcut în cea vulgară, care „coram clericis saporem suavitatis non habet". [3])

Poporul însă doria să aibă slujba religioasă în limba țărei. Cei de jos își bătiau joc de ipocrizia și avariția clerului mic; la cei de sus se auziau glasuri de protestare în contra formalismului bisericesc. [4])

Clericii franceji, cari mai înainte de-a fi clerici erau franceji, sua sponte fac traduceri în limba vulgară. [5])

Incât încă din sec. al X fu scris textul religios Poême de Passions; iar în cel următor se traduc pasagiile principale din biblie și evanghelie.

In sec. al XII apar lucrările teologice ale lui David de Durand și d'Amaury de Bêne, discipolul său; iar în sec. al XIII Guyot de Provins într'o satiră vehementă intitulată Biblie atacă viţiile bisericii catolice. [6])

In această vreme biblia canonică fu tradusă în mai multe rânduri. [7])

Din cea tradusă în întregime la Paris, către 1232, anumite părți ale ei sunt întrebuințate până azi, în bibliile franceze din biserica protestantă. [8])

Toate aceste aceste lucrări și traduceri religioase, în

---

1) G. Lanson, Histoire de la litt. franç. Paris, 1909, pag. 160 și P. de Julleville, Histoire de la litt. franç. Paris, 1896, II, pag. 229.

2) G. Lanson, op. cit. pag. 161.

3) Ibid. și Ch. V. Langlois, L'Eloquence sacrée au moyen âge, Revue des Deux Mondes, 1893, pag. 177.

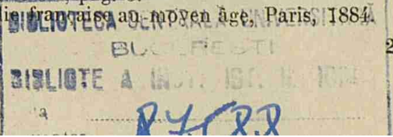
4) Fr. Brunetière, Etudes critiques sur l'histoire de la litt. franç. prem. ser. pp. 25—30. G. Lanson, op. cit. pp. 105 și 116.

5) G. Lanson, op. cit. pag. 12.

6) Ibid. pp. 122 și 123.

7) P. de Julleville, op. cit. I, pag. 5.

8) S. Berger, La Bible française au moyen âge, Paris, 1884.

limba vulgară, stârnind nelinişte a în sânul bisericei catolice au fost condamnate de ea. [1])

Cauzele deci, cari au determinat începutul de-a se scrie texte religioase în limba franceză, sunt clare:

Populaţia doria să aibă slujba religioasă în limba ţării, deoarece în cea latină nu-o înţelegea.

Clericii franceji, simţând şi ei nevoia unei legături mai strânse cu poporenii, scriu traduceri religioase, însă fără avizul şi fără permisiunea bisericii catolice, care a condamnat lucrările lor.

In Anglia Beda Venerabilul a tradus Biblia încă din sec. al VII, cu multe sute de ani înainte de apariţia lui Wicliff (1384). [2])

La Germani texte religioase apar de timpuriu şi sunt mult mai numeroase.

Biblia lui Ulfilas, tradusă către an. 350, era cetită în biserica gotă pe vremea lui Teodoric.

Din ea au rămas opt manuscrise. [3])

Dela sfârşitul sec. al VIII s'au păstrat numeroase glose germane scrise pe texte latine. Din aceeaş vreme s'au găsit traduse în nemţeşte Tatăl Nostru, Crezul şi o sumă de reguli pastorale. [4])

Apoi în sec. al IX s'au tradus cântece religioase prin diferite mânăstiri, Tatăl nostru la Freisingen, un catechism la Weissenburg, psalmii în diferite locuri, mărturisire, penitenţă, rugăciuni spuse la botez, simbolul etc., la mânăstirile bavareze, la cea din Mainz, Emmeran, St. Gall etc. [5])

La începutul acestui sec., s'au tradus la Monsee fragmente din evanghelia lui Mateiu, la 825 evanghelia la Fulda, către 830 evanghelia în versuri la Saxoni (Heliand); iar între 860 şi 870 evanghelia în versuri a lui Ottried la Weissenburg. [6])

In veacurile următoare, aceste traduceri devin din ce în ce mai numeroase, încât numai biblii germane până la cea a lui Luther existau 14 anterioare. [7])

Şi e caracteristic că dela an. 800 până la 1020 toate

---

1) G. Lanson. op. cit. pag. 122.
2) Dr. I. Balan, Limba Cărţilor bisericeşti, Blaj, 19 4, pag. 85.
3) H. Kluge, Geschichte der d. n. Literatur, Altenburg, 1907, pp. 2 şi 13.
4) W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, Halle, 1902, pp. 1—12.
5) Ibid. pp. 28—40, 52—69, 144 şi passim.
6) Ibid. pp. 20, 54, 158, 84—142.
7) Dr. I. Balan, op. şi loc. cit.

textele germane sunt cu caracter religios şi numai unul singur e laic—Hildebranslied. [1])

Scrierea acestor texte n'a avut aprobarea oficială a bisericii catolice ; unui imbold cu totul diferit se pare că ele i se datoresc. Monahul Otfried, când traduce cel mai sistematic şi mai complet evanghelia la Weissenburg, în cartea I cap. IV, spune şi motivul acestei traduceri : „Cur scriptor hunc librum theotisce dictaverit" :

„De mulţi ani atât Grecii cât şi Romanii au scris scrieri foarte frumoase, bine rotunzite, aşa că fiecare lucru are şi cap şi picioare, şi ei au fost şi viteji în războaie ; dar şi Franconii sunt viteji şi au făcut foarte multe lucruri, pe toţi i-au întrecut în vitejie. Şi tocmai asta să nu aibă ei, să nu poată cânta în limba franconă laudă lui D-zeu, ei, cari toate celelalte le fac, cu o frumuseţă aşa de mare. De aceea îndrăznesc eu lucrul acesta şi scriu în versuri, număr chiar şi picioarele versului, şi fac totul în rânduială pentru ca şi Franconii să aibă, precum au ei toate celelalte frumuseţi, să aibă şi cartea asta sfântă ca să poată cânta lauda lui D-zeu şi a lui Hrist în limba lor, şi să se poată învrednici de împărăţia cerească". [2])

Iar în scrisoarea latinească, pe care o trimetea arhiepiscopului Liutbert, cerând aprobarea acestuia, îşi justifică traducerea prin faptul că ea poate aduce mult folos laicilor şi adaugă că se cuvine ca „neamul omenesc să laude pe autorul tuturora în limba sa". [3])

Luther însuşi, cu 6 veacuri şi jumătate mai tîrziu, n'a spus şi n'a cerut în esenţă mai mult.

Biserica catolică de aici, oricât ar fi oprit întrebuinţarea limbei naţionale în scrierile religioase, simţia şi ea nevoia unei legături religioase cu mirenii în limba lor, pentru aceasta în conciliu de la Breslau (an. 1248) hotărî oficial ca „singulis diebus dominicis et festivis post Evangelium dicant publice *in vulgari suo* oracionem dominicam in latino et Symbolum, vel ad minus orationem dominicam in latino et Symbolum *in vulgari;* nam vidi, spune legatul papal, in vestris diocesibus aliquos centenarios homines, qui nesciebant omnino dicere quid credebant". [4])

Dar numai atât ea admitea : rostirea în limba naţională a crezului şi cel mult şi a rugăciunei de Duminică. Scrierea lor, precum şi a tuturor celorlalte enumărate mai

1) W. Braune op. cit. pag. 78.
2) Ibid. pp. 90 şi 9 .
3) Ibid. pp. 141 şi 142.
4) Prof. dr. Nehring, Altpolnische Sprach-Denkmäler, Berlin 1887, pag. 39.

sus, pornesc din dorința neoficialității de a se apropia sufletul credincioșilor de Cuvântul Domnului.

In Ungaria, ca încercare de a se scrie texte religioase unguresti, s'a găsit unul compus din 274 cuvinte, pe un manuscris latin dela începutul sec. al XIII; iar din veacul următor un fragment religios dintr'un imn închinat Maicei Domnului. [1])

Și aici biserica catolică nu putea exlude în totul întrebuințarea limbei naționale în cultul religios.

Intr'un conciliu ținut la Buda în 1279 hotări ca „Baptismum celebretur... *in vulgari* sub hac forma". [2])

Micul număr de texte religioase se explică aici, prin faptul că Ungaria era creștină abia dela începutul sec. al X, și biserica catolică își pastra încă toată influența ei.

In Polonia încă din sec. XIV și XV începe să se scrie, cu o deosebită intenzitate, în limba țărei texte cu caracter religios.

S'au găsit astfel cuvinte izolate sau propoziții pe textele latine din acele vremuri.

De asemenea fel de fel de glose explicative pe marginele foilor sau între linii, manuscrise laice, apoi scrieri religioase in extenso ca psaltiri—cea Floriană din sec. al XIV și cea dela Puliawy din sec. al XV—predici, catehizme, cazania, cărți cu rugăciuni și legende religioase în proză și versuri, fragmente din o biblie tradusă în a doua jumătate a sec. al XV etc. [3])

Nici pe unul din aceste texte nu se spune motivul traducerei lor—el însă este acelaș ca și'n celelalte literaturi religioase.

In 1285 episcopul polon Iacob Swinka din Kneze îngăduia „ut omnes presbyteri singulis diebus dominicis, intra missorum sollemnia symbolum et orationem et salutationem virginis gloriosae, decantato symbolo, loco sermonis exponere popolo debeant *in polonico* et festa indicare. Si qui adeo periti fuerint, exponant evangelium". [4])

De asemenea în sec. următor, la 1320, episcopul Nanker din Cracovia permitea să se expue, cu băgare de seamă, evanghelia în limba poporului: „Si quibuspiam concesum fuit evangelium *vulgariter* exponere, studeant diligenter" [5]).

---

1) N. Iorga, Ist. lit. rel. pag. 7.
2) Nehring, op. cit. pag. 6.
3) Ibid., Sachregister, pp. 308—314.
4) Ibid. pag. 40.
5) Ibid.

Mai mult chiar, clerici poloni încep să scrie şi ei cărţi cu caracter religios în limba vulgară.

Astfel în 1430 Nicolaus Lucas, rectorul parohiei Bansoviene, raportează lui Albert, episcopul Posenului că „sermones per modum postille *wulgariter* ad fidelem Cristi per me prolatos ad unum volumen redigerem“ [1]).

Astfel şi în Polonia biserica catolică recunoştea oficial nevoia unei legături cu poporul în limba lui. O admitea însă numai în vorbire şi'n acele scrieri, cari nu se raportau direct la dogme.

In cât marele număr de texte religioase polone trebueşte atribuit aceluiaş curent vulgar, care tindea să înlocuiască cât mai mult limba oficială din biserică cu cea vorbită.

Un student polon alcătuind în întâia jum. a sec. al XV un dicţionar latin-polon spune şi motivul pentru care l-a făcut: „ut tamen eo facilius sacram scripturam liberaliter et partem mystice et spiritualiter inteligere possint“. [2]) Era aceeaş nevoe a poporului de-a înţelege cele religioase în limba lui.

Iar biserica catolică, oricât de sfântă considera limba latină, nu excludea, pentru o mai mare influenţă a ei, întrebuinţarea limbei naţionale în biserică, sprijinind astfel implicit curentele populare, cari s'au născut firesc la fiecare popor.

La Croaţi, cari au primit de timpuriu ritul apusean, literatura religioasă s'a putut desvolta în limba lor şi sub o intensă propagandă catolică.

Către sfârşitul sec. X, în timpul regelui lor catolic, Ladislau, în biserica croată „slavenskim jiezikom sluzio u bogosluzju“, adică cultul divin se slujia în limba slavă. [3])

Curând însă, regatul trecând la coroana ungurească a sf. Ştefan, limba slavă din biserica lui a fost înlocuită cu cea latină; cea locală menţinându-se numai în unele biserici. [4])

Texte religioase croate s'au găsit începând cu sfârşitul sec. al XII. In sec. al XIII şi XIV ele devin mai numeroase căpătând totodată, prin evoluţia firească a limbei, un caracter mai sigur croat şi mai depărtat de cel al tex-

) Ibid. pag. 71.

2) Ibid. pag. 34.

3) Fr. Francev, Einige Bermerkungen etc. Arh. f. sl. Phil., 1914, v. XXXV, pag. 381.

4) Arh. f. sl. Phil., IV, pag. 436.

telor paleo-slave ale lui Metodiu şi Ciril. [1]) Astfel din sec. al XII, texte slave prezintând croatisme sunt aşa numitele Wiener Bläter şi evanghelia dela Reims. [2])

Din sec. XIII, s'au găsit numeroase fragmente traduse din Apostoli. Din sec. al XIV, s'au găsit un apostol şi două evanghelii. In sec. următor, scrierea de texte religioase croate a continuat datorită aceleaşi influenţi locale. [3]) Paralel cu aceste transcrieri s'a desvoltat în Croaţia o întreagă literatură laică.

Biserica catolică de aici n'a luat, întrucât interesele ei nu erau atinse, o atitudine duşmană faţă de aceste scrieri; mai mult chiar, pentru a para o propagangă reformată în Croaţia hotărî în conciliul ţinut la 8 Mart 1574 ca viaţa, sentinţele şi mărturiile vechilor părinţi să fie interpretate în limba slavă—in linqua slavonica interpretari. [4])

Toată literatura croată s'a desvoltat apoi sub influenţa mişcărei religioase şi politice a catolicilor din sec. al XVII şi fu însufleţită de un bun spirit catolic. [5])

La slavii catolici din Boemia texte religioase boeme s'au găsit începând cu sfîrşitul sec. al XI. Ele au caracter liturgic. [6]) In sec. al XII, XIII şi XIV este sigur că s'au ţinut predici în limba cehă. In sec. al XIV ele au început a fi scrise, iar în cel al XV laicul Ştitne făcu o colecţie din cele spuse Duminica şi la botez. [7])

Un curs mult mai puternic însă, îl urmează literatura religioasă la slavii ortodocşi : Bulgari, Sârbi şi Ruşi.

Şi aceştia ca şi ceilalţi slavi au primit la început în biserica lor limba textelor lui Ciril şi Metodiu. In textele posterioare însă, s'au întrodus necontenit şi progresiv, în mod firesc, cu evoluţia limbei vorbite, caractere de diferenţiare bulgăreşti, sârbeşti sau ruseşti. Copiştii lor, când transcrieau, nu făceau decât să contimporanizeze vechile texte religioase slave.

Se crease astfel prin întroducerea de bulgărisme, sârbisme şi rusisme trei tipuri literare slave,—bulgar, sârb şi rus—intermediare între limba textelor paleoslave şi cea a Bulgarilor, Sârbilor şi Ruşilor din sec. XV şi XVI.

---

1) Dr. W. Vondrak, Kirchenslavische Crestomathie, Göthingen, 1910, pag. 1.
2) Ibid. pp. 112 şi 117.
3) Ibid.
4) Fr. Francev, l. c. pag, 386.
5) Arh. f. sl. Phil. 1915, XXXVI, pag. 266.
6) W. Vondrak, op. cit. pag. 177.
7) Dr. Nehring. op. cit. pag. 72.

Ele au dat naștere literaturei bulgărești, sârbești și rusești curate.

S'au găsit astfel din sec. al XII până într'al XVI numeroase texte religioase de câteși treile tipuri, cuprinzând faptele Apostolilor, evanghelia, psalmii etc. [1])

Literatura religioasă a vecinilor noștri ortodocși s'a desvoltat deci, sub nici un imbold străin, ci numai din tendința firească oricărui popor de-a da făgaș sufletului său însăși limba lui.

Incă dela stârșitul sec. al IX, călugărul slav Chrabr făcând apologia apostolilor slavi, Metodiu și Ciril, spune că ei au fost trimeși de Dumnezeu, să dee slavilor cărți religioase în limba lor, căci cele latine sau grecești pentru ei erau fără înțeles, că limba greacă și cea latină nu pot fi socotite mai sfinte de cât cea slavă, de oarece D-zeu a împrăștiat limbele după potop, și cu atât mai mult scrierea lor, care a fost împrumutată dela Fenicieni, și întrebuințată încă pe când Grecii și Romanii erau păgâni. [2])

Copiile acestei apologii au trecut la toate popoarele slave ortodoxe. [3])

Mai târziu se urmează aceeaș cale.

Se traduc cărți religioase în limba vulgară la Ruși mai ales, prin trezirea sentimentului național și prin dorința de-a se instrui în limba națională. [4])

In genere deci, atât la vecinii noștri cât și aproape în întreaga Europă, scrieri religioase în limba vulgară apar cu mult înainte de mișcarea husită. Ele se datoresc în primul loc curentelor vulgare, cari tindeau la înlocuirea limbei oficiale din biserică, neînțeleasă de popor, prin cea națională.

Iar biserica catolică din motive de propagandă, sau din nevoia unei legături mai strânse cu masele populare, trebuia să le îngădue uneori chiar să le recomande.

In cât prejudecata, pe care o admite d. Iorga că până la husiți nu s'a putut întâmpla aceasta, nu e întemeeată.

Dl. Iorga exagerează importanța husitismului când admite că nicăeri nu s'a scris Cuvântul Domnului până la această mișcare. Husitismul n'a făcut de cât să mărească în o măsură deosebită literaturile religioase naționale și să pregătească terenul reformei luterane pentru între-

---

1) W. Vondrak, op. cit. pag. 1. Ilie Bărbulescu, Cercetări etc. pp. 18—20.

2) W. Vondrak, op. cit. pp. 106—111.

3) Ibid pag. 106.

4) N. Pupine et V. Spasovic, Hist. des litt sl. Paris, 1881, pag. 458.

buinţarea obştească şi oficială a limbei naţionale în biserică.

7) **Mijoacele de propagandă ale bisericei catolice la noi.**—S'a arătat cât de intensă a fost la noi, în sec. al XV mai ales, propaganda catolică şi că din punct de vedere al duratei cea husită nici nu se poate compara cu ea.

Mijloacele, pe care ea le întrebuinţa, erau aceleaşi la noi ca şi'n celelalte ţări.—Misionari catolici trebuiau să ne cunoască limba şi s'o cultive, cu atât mai mult cu cât prin ea se putea înlătura cea slavă. Despre aceasta ne vorbesc isvoarele timpului şi sunt acte prin care se vede că însuşi papii îndemnau la o propagandă catolică în principatele noastre prin însăşi limba noastră.

Astfel în an. 1374, papa Grigore al IX spune în o adresă către episcopii din Ungaria că „o mare parte din Români, cari trăiau după ritul şi schisma Grecilor a fost convertită la credinţa catolică" datorită mai ales călugărului catolic Anthonius de Spoleto „care ştie limba acestui popor" în cât „a putut ca prin predicele sale să aducă mare folos sufletelor acelor Români". [1])

Iar într'un alt act, cu aceeaş datare, acelaş papă scria arhiepiscopilor din Ungaria ca să trimeată pentru Românii trecuţi la catolicism, cât şi pentru ca alţii să fie convertiţi un episcop catolic, care să ştie limba lor, să fie erudit în legea Domnului şi să lucreze sârguitor pentru ea, pentru că cei trimişi anterior au stârnit nemulţumiri, din pricina deosebirei de limbă, moravuri, şi din alte pricini. [2])

Incât întrebuinţarea limbei noastre de către propagandişti catolici dela noi se observă încă din sec. al XIV. Mai târziu ea se face într'o măsură mult mai mare. [3]) Biserica catolică, îngăduind şi recomandând chiar misionarilor catolici ca să propage credinţa catolică prin limba noastră vorbită, n'avea nici un motiv să oprească scrierile româneşti religioase, ce ar fi tins la înlăturarea limbei slave din biserica noastră, ci ar fi ajutat o astfel de propagandă.

Incât se putea începe să se scrie la noi texte religioase şi în timpul propagandei catolice, cum s'a văzut că s'a întâmplat şi la celelalte popoare supuse aceleeaşi influenţi.

Insă exagerat susţine dl. Bărbulescu, fără dovezĭ materiale, că numai prin propaganda catolică noi am început a avea texte religioase în limba noastră. Şi exagerat deasemenea afirmă că „prin îndemnurile şi activitatea propagandei catolice de a se cultiva limba română trebuia să

---

1) Hurmuzaki I, 2, pag. 217.
2) Ibid.
3) Ilie Bărbulescu, Studii etc. pp. 115—136.

se nască şi în sânul poporului român ca la cele catolice— un curent vulgar, care să năzuiască a se folosi şi în scris de limba sa naţională, iar nu de cea străină slavă" [1]), căci nu biserica catolică a dat naştere literaturilor religioase, ci curentele populare, cari au luptat de multe ori în contra formalismului ei silind-o să cedeze.

La noi un curent românesc vulgar, care năzuia să introducă limba noastră în biserică, exista deasemenea în timpul propagandei catolice din ţinuturile noastre şi nu era deci nevoe să fie determinat de ea.

8) **Curentul vulgar romînesc în biserica noastră.** Un curent românesc vulgar, care sintetiza dorinţa Românilor de-a intrebuinţa în biserică limba lor, se poate urmări până în sec. al XIV, când slavonismul avea încă puternice rădăcini la noi.

Astfel papa Grigore al IX în actul din 1374, pomenit mai sus, cînd cerea arhiepiscopilor din Ungaria să trimeată în ţinuturile noastre propagandişti catolici, notifică ca ei să cunoască limba noastră, de oarece cei anteriori din cauza acestei neştiinţi au stârnit nemulţumiri. [2])

Se învederează astfel la noi dorinţa de-a se auzi cele bisericeşti în limba românească, încă din sec. al XIV. Şi orice misionari ca să aibă reuşită n'aveau nevoe s'o formeze—de oarece ea exista—,ci numai s'o cultive.

Această îmboldire a noastră către cărţi religioase româneşti s'a născut în mod firesc, din o nevoe internă sufletească, ca la toate popoarele dealtminteri, şi influenţele străine n'au făcut de cât s'o cultive.

In întâia jumatate a sec. al XVI, cu 100 de ani înainte de introducerea oficială a limbei noastre în biserică, în unele din bisericele noastre se citea şi se cânta în româneşte.

Aceasta o adevereşte o notiţă a lui Radu Grămăticul, pe care a pus-o pe Tetra—evanghelul său, când îl copia după originalul scris, după toate probabilităţile, în sec. al XV. El, ştiind că evangheliarul său va fi cetit în biserici româneşti, se roagă de „preoţi duhovnici, sau dascali, sau dăscalaşi sau gramatici, sau anagnoşti, câţi scrieţi sau cântaţi, de veţi afla vre-o greşală, fie dela mine, fie din izvod, s'o îndreptaţi şi pe noi cari am muncit să ne binecuvîntaţi". [3])

Această notiţă e foarte preţioasă. Ea ne arată nu

1) Studii etc., pag. 137.

2) Hurmuzaki, I2, pag. 220.

3) A. D. Xenopol. op. cit. vol. V, pag. 201 şi B. P. Hasdeu, Columna lui Traian.

numai că în Muntenia, la 1574, când Radu copia evangheliarul său, se citea în unele biserici româneşte, dar şi o veche tradiţie în această direcţie, de oarece numeroşii cunoscători de scriere românească, enumăraţi de el, erau oameni în vârstă şi încă din copilărie trebue să fi învăţat a ceti şi scrie româneşte dela înaintaşii lor, dela sfârşitul sec. al XV, sau începutul celui al XVI.

Acest curent vulgar a căutat să-şi facă loc singur şi'n scrierea textelor religioase.

Se poate observa mersul lui şovăitor în primele începuturi din traducerile din slavoneşte : câteva rânduri slavoneşti, apoi altele româneşti şi aceeaşi alternanţă până la sfârşitul textului. [1])

Mai târziu partea românească din text a crescut progresiv, până ce în cele din urmă a eliminat cu totul pe cea slavă, cum se întâlneşte în traducerile complete româneşti ca Codexul Voroneţian şi Psaltirea Şcheeană. [2])

Iar în întâia jumătate a sec. al XVI, când încep tipăriturile de cărţi religioase româneştĭ, tradiţia în spirite era deja formată şi curentul vulgar românesc, pornit mai mult dintr'un instinct, ajunge atunci de domeniu general şi este recunoscut oficial.

Astfel, când Coresi publică cele întâi cărţi religioase româneşti spune şi pentru ce le-a scris : „de învăţătură să fie popilor rumâneştĭ, să înţăleagă, să înveţe Rumânii cine-s creştini" [3]) şi face aceasta nu pentru o propagandă catolică, husită sau luterană, ci precum deasemea însuşi spune—pentru că „văzui că mai toate limbele au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Rumâni n'avem". [4])

Acest curent a mers crescând atât în Ardeal cât şi'n principate.

Astfel mitropolitul Ardealui Simion Ştefan (1643—1651), tipărind Noul Testament al lui Silvestru, spune că el ar voi să-l vadă citit de toţi Românі, nu numai de cei din Transilvania. [5])

In Muntenia şi Moldova mitropoliţii români din sec.

---

1) N. Iorga, Câte-va documente de cea mai veche limbă românească (sec. a. XV-lea şi a! XVI-lea) An. Ac. Rom. 1906.

2) Dl. I. Bianu atribue aceste traduceri nevoei ce-o simţiau călugării români de a-şi face oarecare instrucţie teologică în limba ţării. Despre întroducerea limbei româneşti în biserică. An. Ac. Rom. XXVI. pag. 6.

3) Evangheliarul românesc, Braşov, An. 1560—1561—I. Bianu, Bibliografia rom. veche, I, pag. 44.

4) Psaltirea românească, Braşov, 1570,—I. Bianu op. cit. pag. 55.

5) Gh. Adamescu, Ist. lit. rom. pag. 107.

XVII sunt pătrunşi deasemenea de acelaş spirit de a da întregului popor românesc „carte rumânească de învăţătură.“ [1])

CONCLUZIE

Intrucât nu sunt dovezi materiale, cari să constate că prin influenţa catolică sau husită dela noi din sec. al XV, s'a început a se scrie texte religioase româneşti, şi întrucât se constată la noi un curent vulgar românesc, care tindea la întrebuinţarea limbei noastre în cele bisericeşti încă din sec. al XIV, se poate spune că acestui curent noi îi datorim în primul loc aceste texte; iar influenţele externe—catolică, husită sau luterană — n'au făcut decât să-l alimenteze dându-i un impuls mai mare.

Şi astfel, cele trei teorii create separat în jurul chestiunei, când s'a întrebuinţat pentru întâia oară limba noastră în scrierile religioase, se pot completa în mod firesc una pe alta.

T. Palade

---

1) Varlaam, Carte rumânească de învăţătură, Iaşi, 1641, I. Bianu, op. cit. pag. 140—Dosofteiu, Liturghier, 1679,—I. Bianu, op. cit. pag. 223.

BIBLIOGRAFIE

Adamescu Gh.: Istoria literaturii române, Bucureşti.
Auner C.: Episcopia de Baia, Revista Catolică, 1915.
Episcopia catolică a Severinului, Rev. cat., 1913
Episcopia de Siret, Rev. Cat., 1913.
Moldova la Soborul din Veneţia, Rev. Cat., 1915.
Balan I.: Limba cărţilor bisericeşti, Blaj, 1914.
Bărbulescu Ilie: Cercetări istorico-filologice, Bucureşti, 1900.
Studii privitoare la limba şi istoria Românilor, Bucureşti, 1902.
Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la Question Macédo-Roumaine, Iaşi, 1912.
Berger S.: La Biblie française au moyen âge, Paris, 1884
Bianu I.: Bibliografie veche românească.
Despre întroducerea limbei româneşti în biserică An. Ac. Rom. Mem. S. Lit. XXVI.
Bogdan I.: Două conferenţe, Bucureşti, 1898.
Documente slave de la Ştefan-cel-Mare, 2 vol., Bucureşti, 1913.
Relaţiile Ţărei Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. al XV şi XVI, Bucureşti, 1905.
Bogdan N.: Bisericile armeneşti şi catolice din Iaşi, Arhiva, 1914.
Braune W.: Althochdeutsches Lesebuch, Halle, 1902.
Brunetière Fr.: Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française, prem. ser., Paris. 1884
Densuşianu Aron: Istoria literaturei româneşti, Iaşi, 1885.
Florinski T.: Lekcii. Kiev, 1897.
Francev Fr.: Einige Bemerkungen zur Geschichte des

Schrifttums in Kroatien, Arhiv für slavische Philologie, XXXV, 1914.
Ghibănescu Gh. : Codrescu—Uricarul, XVIII, Iaşi, 1892.
Ispisoace şi Zapise, v. I, p. I şi II, Iaşi, 1906—7.
Originele Huşilor, Bârlad, 1888.
Gâdei V. : Studiu asupra Cronicarilor moldoveni în sec. XVI, Bucureşti, 1898.
Hasdeu B. P. : Arhiva istorică.
Columna lui Traian.
Istoria toleranţei religioase în România.
Hurmuzaki E. : Documente, I_1, I_2, II_2, XI.
Iorga N. : Acte şi fragmente, I—II.
Studii şi Documente, I—II.
Documente nouă în mare parte româneşti relative la Petru-Şchiopul şi Mihaiu-Viteazul, Bucureşti, 1898.
Istoriile Domnilor Ţărei Româneşti compilate şi alcătuite de Const. Căpitanul Filipescu, Bucureşti, 1902.
Cronică şi bibliografie, Convorbiri literare, 1900.
Un tânăr învăţat român, Convorbiri literare, 1902.
Istoria literaturei religioase a Românilor pînă la 1688, Bucureşti, 1904.
Istoria bisericei româneşti, vol. I, Bucureşti, 1908.
Câte-va documente de cea mai veche limbă romînească, An. Ac. Rom. XVII. Mem. S. Lit 1906.
Kluge H. : Geschichte der deutsch-nationalen Literatur, Altenburg, 1907.
Koralevski Ciril : Bernardo Quirini episcop de Argeş, Rev. Cat., 1915.
Lanson G. : Histoire de la littérature française, Paris, 1909.
Langlois V. Ch. : L'Eloquence sacrée au moyen âge, Revue des deux Mondes, 1893.
Lewicki An. : Codex epistolanis saeculi decimi quinti, III, w Krakowie, 1894.
Marienescu At. : Luteranismul, Calvinismul şi Introducerea limbei române în bisericele din Ardeal. An. Ac. Rom., s. II, t. XXIV, Mem. s. Ist.
Melchisedek : Cronica Huşului, Buc. 1869.

Cronica Romanului, Buc. 1874.
Papismul şi starea actuală a bisericii ortodoxe. Buc. 1883.
Nehring H. : Altpolnische Sprach-Denkmäler, Berlin, 1887.
Nicolaescu St. : Documente slavo-române, Bucureşti, 1904.
Petit de Julleville : Histoire de la littérature française, Paris, 1896.
Resĕtar M. : Kritischer Anzeiger, Arhiv für slavische Philologie, XXXVI, 1915.
Sbiera I. C. : Mişcări culturale şi literare, Cernăuţi, 1897.
Teodorian—Carada M. : Sf. Ioan Capistan, Rev. Cat., 1914.
Tkalcic Iv. : Die nördlichen Grenzen des dalmatisch-kroatischen Glagolismus im XV—XVII Iahrhundert. Arh. f. sl. Phil. IV, 1880.
Vondrak W. : Kirchen slavische Crestomathie, Göttingen, 1910.
Xenopol A. D. : Istoria Românilor, Iaşi, 1896.
